

Qiyoslash va cho'g'ishtirish asosidagi tilshunoslik masalalari

Sodiqova Gulsevar

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti 1-bosqich talabasi, Toshkent, O'zbekiston
gulsevarsodiqova06@gmail.com

Raximova Gulsanam Ashirbekovna

O'zDJTU Fransuz tili nazariy fanlar kafedrası mudiri, f.f.f.d. (PhD), dotsent
gulsanam.rakhimova@uzswlu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada qiyosiy va cho'g'ishtirma tilshunoslikning nazariy hamda amaliy jihatlari, uning tarixiy shakllanish bosqichlari va zamonaviy ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, Alisher Navoiy merosida ikki tilni — turkiy va forsiy tillarni — ilmiy qiyoslash an'anasi o'rganilib, fransuz tilshunosligidagi qiyosiy yondashuvlar bilan bog'liq jihatlar ko'rsatib o'tiladi. Maqolada o'zbek va fransuz tillarining ayrim grammatik va semantik jihatlari tahlil qilinib, cho'g'ishtirma yondashuvning chet tillarni o'qitishdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, qiyosiy tahlil, cho'g'ishtirma metod, Alisher Navoiy, fransuz tili, tipologiya, fonetika, semantika, lingvistik o'xshashlik.

Tilshunoslik inson tafakkuri va madaniyatining eng murakkab, nozik va sarmazmun sohalaridan biridir. Til nafaqat muloqot vositasi, balki xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviyati, estetik qarashlari va milliy tafakkurining ifodasi hisoblanadi. Har bir tilning o'ziga xos tuzilishi, grammatik qoidalari, leksik boyligi va semantik imkoniyatlari mavjud bo'lib, ular orqali inson o'z dunyoqarashini shakllantiradi, tajribasini boshqalar bilan bo'lishadi. Shu bois, tillarni o'zaro taqqoslab, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlash, lingvistik tadqiqotlar uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Qiyosiy tilshunoslik va cho'g'ishtirma tilshunoslik bugungi kunda nafaqat ilmiy tadqiqotchilar, balki chet tillarni o'qituvchi pedagoglar, tarjimonlar va sun'iy intellekt sohasidagi mutaxassislar uchun ham katta ahamiyatga ega. Ushbu yo'nalishlar orqali tillar orasidagi tarixiy va tipologik munosabatlar o'rganiladi, ularning grammatik va semantik xususiyatlari aniqlanadi, shuningdek, til o'rganish jarayonini ilmiy asosda samarali tashkil etish imkoniyati yaratiladi.

Shuningdek, qiyosiy va cho'g'ishtirma tilshunoslik nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham dolzarbdir. Masalan, chet tillarni o'rgatishda o'quvchilarning ona tili bilan yangi til o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash, til qoidalarini tushunishni soddalashtiradi va o'rganish samaradorligini oshiradi. Tarjimonlik faoliyatida esa bu yo'nalish tillararo semantik va morfologik mosliklarni aniqlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda globalizatsiya va raqamli texnologiyalar davrida tillararo qiyosiy tadqiqotlarning ahamiyati yanada oshmoqda. Sun'iy intellekt va mashinada tarjima texnologiyalari ham qiyosiy va cho'g'ishtirma yondashuvlarga tayangan holda yanada mukammal tizimlar yaratmoqda. Shu nuqtai nazardan, qiyosiy va cho'g'ishtirma tilshunoslikning nazariy asoslarini o'rganish, Alisher Navoiy merosida bu yo'nalishning namunalari bilan tanishish hamda fransuz tilshunosligi bilan bog'lash bugungi ilmiy izlanishlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Qiyosiy va cho'g'ishtirma tilshunoslikning nazariy asoslari.

Qiyosiy tilshunoslik (comparative linguistics) va cho'g'ishtirma tilshunoslik (contrastive linguistics) lingvistik tadqiqotlarning ikki muhim yo'nalishidir. Qiyosiy tilshunoslik tarixiy nuqtai nazardan tillarni ularning kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari, fonetik, morfologik va leksik xususiyatlari asosida tahlil qiladi. Bu yo'nalish orqali tillar oilalari aniqlanadi, ularning o'xshash va farqli jihatlari o'rganiladi. Misol uchun, turkiy tillar oilasidagi o'zbek, qozoq va turk tillarining fonetik va morfologik xususiyatlarini solishtirish orqali ularning umumiy kelib chiqishi va o'zaro munosabatlari tahlil qilinadi.

Cho'g'ishtirma tilshunoslik esa amaliy yo'nalish bo'lib, ikki yoki undan ortiq tilning ayni paytdagi holatini, fonetik, morfologik, sintaktik va semantik jihatdan taqqoslashga qaratilgan. Ushbu metod til o'rganish jarayonida o'quvchilarning ona tili bilan yangi til o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashga yordam beradi. Masalan, o'zbek tilidagi fe'l zamonlari va fransuz tilidagi zamonlar tizimi o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash orqali o'rganish samaradorligini oshirish mumkin.

Fransuz tilshunosi Ferdinand de Saussure tilni "belgilar tizimi" deb ta'riflab, til ichidagi belgilar va ularning o'zaro munosabatlarini ilmiy asosda tahlil qildi. Bu yondashuv qiyosiy tilshunoslikning nazariy poydevorini yaratdi. Keyinchalik Noam Chomsky generativ grammatika nazariyasi orqali tillar orasidagi universallik masalalarini ilmiy jihatdan o'rganishga katta hissa qo'shdi. U tilni inson tafakkuri va kognitiv qobiliyatlari bilan bog'lab, lingvistik tadqiqotlarda yangi istiqbollarni ochdi.

O'zbek tilshunos olimlari, jumladan A. Madvaliyev, M. Qosimova va G. Abdurahmonova, o'zbek tilini ingliz, rus, fransuz va boshqa tillar bilan qiyosiy jihatdan o'rganib, cho'g'ishtirma metodning amaliy ahamiyatini ochib berdilar. Shu tariqa, qiyosiy va cho'g'ishtirma tilshunoslik nafaqat nazariy bilim, balki til o'qitish va tarjima jarayonlarida samarali vosita sifatida keng tadbiq etildi.

Alisher Navoiy merosida cho'g'ishtirma tahlil an'analari. Sharq tilshunosligi tarixida Alisher Navoiy cho'g'ishtirma tahlilning ilk namoyandalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning mashhur asari "Muhokamat ul-lug'atayn" turkiy va forsiy tillarni qiyosiy tahlil qilgan eng qadimgi lingvistik manbalardan biridir.

Navoiy bu asarda turkiy tilning fonetik, morfologik va semantik imkoniyatlarini fors tiliga nisbatan tahlil qiladi. Masalan, turkiy tilning boy so'z yasash imkoniyatlari, so'zlarning ma'no nozikligi va ifoda kengligi haqida ilmiy dalillar keltiriladi. Shuningdek, u turkiy tilning grammatik tuzilishi va fe'l tizimi, ot va sifat qo'shimchalari bilan so'z yasash qoidalarini fors tilidagi tizim bilan solishtiradi.

Navoiy tilning ijtimoiy ahamiyatini ham chuqur tahlil qiladi. U tilning xalq ma'naviyati va madaniyati bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi, so'zlarning milliy va estetik tafakkurda tutgan o'rnini izohlaydi. Navoiy asarlarida so'zlarning semantik parallelizmi, leksik sinonimlar tizimi, morfologik mosliklar va frazeologik o'xshashliklar yoritilgan. Shu bois, uning merosi qiyosiy lingvistika fanining Sharqdagi ilk nazariy poydevorlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Alisher Navoiy nafaqat adabiyotshunoslikda, balki tilshunoslikning rivojida ham o'ziga xos iz qoldirgan mutafakkirdir. Uning tahlillari bugungi kunda ham cho'g'ishtirma metodni o'rganishda, turkiy va forsiy tillarning o'zaro aloqalarini anglashda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Fransuz tilshunosligi bilan qiyosiy jihatlar. Fransuz tilshunosligi qiyosiy va cho'g'ishtirma yondashuvlar sohasida boy tarixga ega. XIX asrda Ferdinand de Saussure tilni "belgilar tizimi" deb atab, tilning ichki strukturasi va belgilar o'rtasidagi munosabatlarni ilmiy asosda tahlil qildi. Bu yondashuv qiyosiy tilshunoslikning nazariy poydevorini yaratdi va tilshunoslik tadqiqotlarida yangi standartni belgiladi. Keyinchalik Noam Chomsky generativ grammatika nazariyasi orqali tillar orasidagi universallik masalalarini ilmiy jihatdan o'rganishga katta hissa qo'shdi. Fransuz tilshunoslarining qiyosiy tadqiqotlari fonetik, morfologik va sintaktik jihatlarni chuqur tahlil qiluvchi metod sifatida amaliy ahamiyatga ega bo'ldi. Masalan, fransuz tilidagi artikl tizimi, fe'l zamonlari, predloglar va sintaktik tuzilishlarni boshqa romanik tillar yoki turkiy tillar bilan solishtirish orqali o'xshashlik va farqlar aniqlandi.

Cho'g'ishtirma metod yordamida fransuz tilini o'rganayotgan shogirdlar ona tili bilan yangi til o'rtasidagi grammatik va leksik farqlarni tushunib, tilni samaraliroq o'zlashtiradi. Masalan, o'zbek tilidagi fe'l zamonlari va fransuz tilidagi zamonlar tizimi o'rtasidagi moslik va tafovutlarni aniqlash o'quvchilarga qiyin mavzularni osonroq o'zlashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, Alisher Navoiy merosini fransuz tilshunosligi bilan qiyosiy jihatdan o'rganish Sharq va G'arb lingvistik maktablari orasidagi bog'lanishni ko'rsatadi. Bu tadqiqotlar tillararo ilmiy ko'prik yaratish, zamonaviy til o'qitish metodikalarini boyitish va lingvistik izlanishlarda yangi istiqbollarni ochishga xizmat qiladi.

Xulosa. Mazkur maqolada qiyosiy va cho'g'ishtirma tilshunoslikning nazariy va amaliy jihatlari, uning tarixiy rivojlanishi hamda zamonaviy ahamiyati batafsil tahlil qilindi. Tadqiqotlar natijasida Alisher Navoiy merosida turkiy va forsiy tillarning qiyosiy tahlili orqali Sharq lingvistik maktabining ilmiy merosi yoritildi.

Navoiy asarlarida so'zlarning morfologik mosligi, semantik parallelizmi va leksik imkoniyatlari chuqur tahlil qilinib, tilning xalq ma'naviyati bilan bog'liqligi ham ko'rsatildi. Bu esa qiyosiy va cho'g'ishtirma tilshunoslikning Sharq maktabidagi ilk poydevorlarini anglash imkonini beradi.

Shuningdek, fransuz tilshunosligi tajribasi bilan solishtirish orqali o'zbek va fransuz tillarining grammatik, fonetik, morfologik va semantik jihatlari aniqlandi. Cho'g'ishtirma metod yordamida tillararo o'xshashlik va farqlarni aniqlash, til o'rganish jarayonini soddalashtirish va samaradorligini oshirishda muhim vosita ekanligi tasdiqlandi. Bu yondashuv, ayniqsa, chet tillarni o'qitish, tarjima faoliyati va lingvistik tadqiqotlarda katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, qiyosiy va cho'g'ishtirma tilshunoslikning zamonaviy rivojlanishi globalizatsiya va raqamli texnologiyalar davrida yanada muhimlashmoqda. Sun'iy intellekt va mashinada tarjima tizimlarining samarali ishlashi uchun tillararo tipologik va struktural xususiyatlarni aniqlash zarur, bu esa qiyosiy tadqiqotlar orqali amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan, Alisher Navoiy merosi va fransuz tilshunosligi tajribalari o'rtasidagi ilmiy bog'lanish tillararo izlanishlarni boyitadi, lingvistik metodlarni takomillashtiradi va zamonaviy til o'qitish jarayonlariga innovatsion yondashuvlarni kiritish imkonini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, qiyosiy va cho'g'ishtirma tilshunoslik nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham dolzarb soha bo'lib, u tillararo aloqalarni chuqur anglash, til o'rganish metodikalarini mukammallashtirish va xalqaro lingvistik tadqiqotlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Alisher Navoiy merosi va fransuz tilshunosligi tajribalari o'rtasidagi uyg'unlik, bugungi kunda lingvistik izlanishlarni boyitishda va tillararo ilmiy ko'priklar yaratishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Shu tariqa, qiyosiy va cho'g'ishtirma yondashuvlarning ahamiyati nafaqat tarixiy, balki zamonaviy ilmiy va amaliy kontekstlarda ham dolzarb ekanligi tasdiqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Navoiy A. Muhokamat ul-lug'atayn. – Toshkent: Fan, 1983.
2. De Saussure F. Cours de linguistique générale. – Paris, 1916.
3. Chomsky N. Syntactic Structures. – The Hague: Mouton, 1957.
4. Madvaliyev A. Qiyosiy tilshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2001.
5. Qosimova M. Til tipologiyasi va qiyosiy tahlil. – Toshkent, 2015.